

MEMÒRIA HISTÒRICA: CONVOCAR ELS RECORDS DE COSES PASSADES

JOSEP FONTANA

L'home contemporani ha perdut el sentit del valor i la utilitat de la memòria, i corre el risc de veure atrofiar-se una de les seves facultats intel·lectuals més potents. Ho va començar a fer quan va inventar una imatge simplificada del món en què tot podria explicar-se a partir d'unes poques lleis universals, en el coneixement de les quals consistiria tot el saber necessari. La va subvalorar, més tard, respecte de la imaginació. I ha acabat confiant la funció de conservar les informacions als discs durs dels ordinadors, oblidant que aquests no poden fer amb les dades que conserven més que les operacions que nosaltres els indiquem.

LA MEMÒRIA COM A FONT DE CONEIXEMENT

L'ordinador no té «memòria», en el sentit que donem a aquesta paraula en referir-nos a la ment humana, sinó un simple emmagatzemament de dades, que no pot realitzar la gran quantitat de fun-

cions creatives que la nostra memòria fa: que no està constantment practicant aquell joc rapidíssim de comparació i ajustament de les informacions rebudes del qual acaba sortint la connexió que anomenem descobriment, com sap tothom que s'hagi dedicat, en un terreny o altre, a la recerca, i hagi sentit aquella fiblada que es produeix quan, de sobte, ens adonem que ara ho entenem, que hi ha una manera d'ajustar les dades que aclareix aquell problema que ocupava —de dia i de nit, conscientment i inconscientment— la nostra ment.

Part del problema resideix en la manera mateixa de concebre la memòria. Ens hem acostumat a considerar-la com una mena de pel·lícula fotogràfica que en algun moment recollia la imatge fidel de la realitat i que el temps ha anat esvaint progressivament. Els fets del passat, parcialment esborrats pel pas dels dies, es conserven en algun racó d'aquest immens magatzem d'experiències que és el nostre cervell, on els anem a cercar quan ens fan falta.

LA MEMÒRIA INSTRUMENT ACTIU DE CONEIXEMENT

No pensaven d'aquesta manera els homes de l'edat mitjana i del Renaixement, per als quals la memòria era un instrument actiu de coneixement. I no es trac-

ta solament, com sovint es pensa, de la necessitat de les tècniques de memorització per tal de suplir l'escassetat de fonts de coneixement escrites en l'època anterior a la impremta, sinó d'un plantejament molt més ric i complex. Al segle XVII, en plena revolució científica i quan els llibres ja eren prou abundants, la memòria estava considerada encara com una eina per adquirir coneixement i no solament per conservar-lo. Portant a la seva culminació unes idees que tenien velles arrels en Ramon Llull, i que Ramus va convertir en un «mètode» —de fet sembla que el mot mateix de «mètode» ha nascut en relació amb aquest desenvolupament de l'art de la memòria—, Francis Bacon i Descartes l'usaven per crear noves formes d'anàlisi de la realitat i Leibniz va anar més enllà, en transformar l'art combinatòria de Llull en el càlcul infinitesimal.¹

Un exemple em servirà per mostrar com hem perdut la consciència de la memòria com una facultat activa. El sonet 30 de Shakespeare comença amb dos versos admirables que es podrien traduir literalment d'aquesta manera: «Quan a les sessions de dolç i silenciós pensament convoco els records de coses passades.» El verb que utilitza Shakespeare, «*sum-morn*», que he traduït per «convocar», és inequívoc, ja que indica l'acció de manar a altres que es presentin i pressuposa que es té autoritat per fer-ho. Les traduc-

Mercat de Sort, Pallars Sobirà, l'any 1921. Fotografia de Josep M. Batista i Roca (Temps d'ahir. Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, 1915-1930, Barcelona, 1994).

cions contemporànies al castellà i al català perden per complet aquest sentit. En una trobem: «*Cuando en mis sesiones de silenciosa y dulce melancolía evoco el recuerdo de las cosas pasadas.*» Hi ha acció, però és gairebé involuntària i no comporta una participació gaire activa en l'acte de recordar. En altra, catalana i més recent, la versió s'allunya encara més de la idea original i ens parla, simplement, de com els records de les coses que han passat acuden a l'ànima del poeta. L'actor no és ja la ment que mana reunir-se els records, sinó que són aquests els que, pel seu compte, acuden a ella, que els rep passivament.

La visió de la memòria com un conjunt de restes d'imatges passades de la realitat —esvaïdes però objectives, com una pel·lícula fotogràfica desgastada— era tan insatisfactòria que en aquests darrers anys s'ha començat a reaccionar contra ella. James Fentress i Chris Wickham ens proposen de veure-la com a dividida en dues parts: «Una part objectiva que serveix com un contenidor de fets, molts dels quals podrien allotjar-se en una varietat d'altres ubicacions. I una altra subjectiva, que inclou informació i sentiments que formen part integral de nosaltres, i que només poden allotjar-se dintre nostre. La primera part de la memòria és comparativament passiva; simplement conté coneixement. La segona és més activa; experimenta i retorna a la consciència. D'aquesta manera es

postula l'existència en l'estructura de la memòria mateixa d'una distinció entre fet objectiu i interpretació subjectiva.»² Una cosa semblant diu, referint-se a aquesta funció fonamental de la memòria que és l'ordenació dels fets en el temps, el premi Nobel Gerald Edelman: «En els éssers humans coexisteixen la consciència primària i una altra de grau superior, cada una de les quals té una relació diferent amb el temps. El sentit del temps passat en la consciència superior és una matèria de concepte, que té a veure amb ordenacions prèvies de categories en relació amb un passat immediat manejat per la consciència primària. La consciència superior no es basa en l'experiència del moment, com la primària, sinó en la capacitat de modelar el passat i el futur.»³

I, referint-se a aquesta forma de memòria col·lectiva que és la història, i la inevitable contaminació de les dades suposadament objectives que manegem amb la nostra experiència viscuda, Rapahael Samuel ha escrit: «estem reinterpretant constantment el passat a la llum del present [...]; fins i tot quan reproduïm literalment les paraules i les frases, les resonàncies són les del nostre temps [...]. Per més gelosament que protegim la integritat del nostre tema d'estudi, no podem aïllar-lo de nosaltres mateixos.»⁴ Tot plegat ens porta a una concepció de la memòria com a construcció conscient. Parlant de la «memòria social», Fentress

Wickham ens diuen: «sigui el que es vulgui la memòria com a objecte purament neurològic o purament epistemològic, no podem experimentar els nostres records, si no podem abans "pensar-los"; i en el moment en què "pensem" els nostres records, evocant-los i articulant-los, deixen d'ésser objectes i esdevenen part de nosaltres mateixos».⁵

L'ARTICULACIÓ I LA RECUPERACIÓ DELS RECORDS

Les coses són, però, encara més complicades, perquè la interferència sobre la suposada objectivitat de la imatge evocada no es produeix solament en el procés d'articular els records, com de fet sostenen la major part d'aquestes propostes, sinó en la seva mateixa recuperació puntual. Els estudiosos dels processos de coneixement ens mostren com és de complexa l'evocació d'un record, i insisteixen en què no té res a veure amb el simple acte de treure'l tot sencer del lloc del nostre cervell en què s'allotja. Una imatge en una fotografia, ens diu Alwyn Scott, pot recordar-nos la nostra àvia i activarà per això els lòbuls òptics; però probablement ens acudirà també, al mateix temps, el record de la seva veu, que es deu trobar als lòbuls temporals. Aquestes coses ens apareixen lligades a un seguit d'altres elements: les coses que va dir, colors i olors diversos que re-

lacionem amb ella. Com que el record de l'àvia està imbuït de tons emocionals, aquests també seran activats en llocs l'ubicació dels quals al nostre cervell desconexem. I ens resta encara la tasca lingüística d'ajustar les imatges a la paraula «àvia». El procés de lligar tots aquests elements en l'acció de recordar és prou complex, i prou actiu, com per fer-nos entendre que el simple record puntual és, en ell mateix, un acte intel·lectual molt ric.⁶

D'ací que l'estudi de la memòria hagi esdevingut una part essencial de la ciència cognitiva o de la investigació de les xarxes neuronals. I que, per altra banda, una ciència natural que ha abandonat la vella temptació del determinisme —d'una explicació del món per unes poques lleis no-lineals, molt més abundants en la naturalesa, i sobretot en la vida, que aquelles altres que sempre es mostraven segures de precisar la relació entre causes i efectes; una ciència que ha creat unes «matemàtiques experimentals», i que sosté que «no existeix tal cosa com una prova matemàtica»,⁷ hagi recuperat els valors de la historicitat i afirmi, per exemple, que: «la naturalesa està constituïda per esdeveniments i per les relacions entre ells, tant com per substàncies o partícules separades. La historicitat és una característica important de la ciència».⁸ O que un biòleg molecular ens asseguri que la seva disciplina està abandonant «la fútil recerca de lleis» i esdevenint cada vegada més «històrica»: «Molts biòlegs moleculars —ens diu— estan esdevenint historiadors malgrat ells mateixos.»⁹

LA CONSCIÈNCIA DEL CANVI HISTÒRIC

També els historiadors han de canviar i esforçar-se en esdevenir «més historiadors malgrat ells mateixos». En la mesura que la història que elaboren reflecteix el que s'esdevé en el temps en què viuen, la que escriuen avui revela la singularitat d'aquests moments, en què ens trobem enmig d'una gran mutació i som conscients d'aquest fet, potser, per primera vegada en la història de l'home. Els que van viure la fi de l'edat antiga, per exemple, no se'n adonaven. Gregori de Tours, que escrivia les seves «històries» a finals del segle VI, no mencionava la caiguda de l'Imperi romà —que, per a ell, seguia existint a Bizanci— i no semblava creure que hi hagués hagut mai un «món antic» diferent del seu. Un concep-

te com el de Renaixement, per posar un altre exemple, no el tenien els homes que van viure durant els anys a què l'apliquem, sinó que es va inventar al segle XIX.

Aquesta situació nova, aquesta angoixosa consciència del canvi històric al moment mateix en què s'està produint, obeeix al fet que nosaltres, a diferència dels que van viure les grans mutacions del passat, creïem tenir una visió coherent de la història a partir de la qual es podien predir d'alguna manera les grans línies del futur: una visió que no és solament una noció acadèmica, sinó que forma part d'una cultura general àmpliament compartida i condiciona la nostra percepció del món en què vivim. I ens hem trobat que aquestes prediccions no s'han realitzat.

Ens convé d'entendre que l'error no estava en la naturalesa de les previsions que havíem fet, sinó en l'acte mateix de preveure, imitant amb això el que ens semblava que era una característica essencial de la ciència, però que avui sabem que només serveix per explicar uns pocs casos extrems i limitats. En la mesura que vàrem deixar que la nostra manera d'interpretar el passat fos tarada per les tendències reduccionistes i mecanicistes de la ciència, ens toca també avui refer les nostres concepcions, «rehistoritzant-les», si se'm permet de dir-ho així, tal com estan fent els científics naturals en els seus camps respectius.

Això ens exigirà, abans que cap altra cosa, de recuperar el sentit de la naturalesa real de la memòria, la qual cosa ens ha d'ajudar, per una banda, a entendre com es formen les creences en la consciència dels homes, sense el qual difícilment podríem arribar a explicar satisfactòriament els seus actes. Però ens ha de servir també —i això és força més important, perquè no afecta solament els historiadors, sinó tots els homes i dones— per aprendre de bell nou a fer de la nostra memòria aquell instrument de coneixement que va ésser en el passat, de Llull a Leibniz, i per ajudar, amb això, a retornar a l'ordinador el seu paper d'eina al nostre servei i a recuperar la plenitud de les nostres capacitats mentals.

NOTES

1. Vegeu per aquestes qüestions quatre llibres fonamentals: Paolo Rossi, *Clavis universalis. Artimemononiche e logica combinatoria de Lullo a Leibniz*, Riccardi, Milà, 1960; P. Rossi, (ed.), *La memoria del sapere*, Laterza, Bari, 1988; Mary Carruthers, *The book of memory*, University Press, Cambridge, 1990, i, molt en especial, Frances A. Yates, *The art of memory*, Pimlico, Londres, 1992 (edició original, 1966).
2. James Fentress i Chris Wickham, *Social memory*, Blackwell, Oxford, 1992, p. 5.
3. Gerald Edelman, «Memory and the individual soul. Against silly reductionism», dins John Cornwell, (ed.), *Nature's imagination. The frontiers of scientific vision*, University Press, Oxford, 1995, pp. 200-206.
4. Raphael Samuel, *Theatres of memory. I: Past and present in contemporary culture*, Verso, Londres, 1994, p. 430.
5. Fentress i Wickham, *Social memory*, p. 201.
6. Alwyn Scott, *Stairway to the mind*, Copernicus, Nova York, 1995, p. 78.
7. I afegeix: «les proves són [...] arguments retòrics destinats a afectar la psicologia, dibuixos a la pissarra de la classe, recursos per estimular la imaginació dels alumnes» (G.H. Hardy, *A mathematician's apology*, 1929, citat per George Gheverghese Joseph dins D. Nelson, G.C. Joseph i J. Williams, *Multicultural mathematics*, Oxford University Press, Oxford, 1993, p. 11).
8. John Cornwell, al prefaci del llibre, ja citat, *Nature's imagination*, p. V.
9. Robert Pollack, *Signs of life. The language and meaning of DNA*, Houghton Mifflin, Nova York, 1994, pp. 152-153. Per a una bona visió divulgativa de la recerca sobre la complexitat, vegeu Peter Coveney i Roger Highfield, *Frontiers of complexity. The search for order in a chaotic world*, Faber and Faber, Londres, 1995.

Josep Fontana

Institut Universitari d'Història
Jaume Vicens i Vives (UIPV)